

IBERS IERSUS ROMANS? ARQUEOLOGIA DE L'ORIGEN DE LES CIUTATS ROMANES A CATALUNYA I AL PAÍS VALENCIÀ

Aquest homenatge a l'arqueòleg Camil Visedo i la invitació de l'IEC a participar-hi amb aquesta conferència m'honoren i em fan particularment feliç.

Visedo va ser des dels anys vint fins a la seva mort, el 1958, el referent de l'arqueologia d'Alcoi i de tota la comarca. El magnífic Museu Arqueològic d'Alcoi, que aquesta tarda hem pogut visitar i que sens dubte constitueix un dels més sòlids museus locals del país, és un testimoni fidel de com l'impuls cultural que Visedo va liderar ha donat un fruit que avui podem admirar i que honora Alcoi i la seva gent.

A més, però, la personalitat de Camil Visedo és un exponent molt representatiu de totes aquelles persones que tant al País Valencià com a Catalunya es van dedicar de manera no professional a l'arqueologia durant aquells anys, fomentant i mantenint l'interès popular per aquesta disciplina, i que van tenir un paper fonamental per a la salvaguarda del nostre patrimoni arqueològic i per al bastiment de tants museus que avui són una base ben sòlida de la nostra activitat com a arqueòlegs. Honorem, doncs, avui aquí la persona de Camil Visedo i la seva trajectòria, i amb ell tot aquell col·lectiu de la seva generació que, treballant generosament en el camp de l'arqueologia, va saber engruixir amb tanta eficàcia el teixit cultural dels nostres pobles.

El tema de l'origen de les ciutats romanes a Catalunya i el País Valencià escollit per a aquesta conferència té la seva justificació, si és que cal, en l'àmplia dinàmica que l'arqueologia ha desplegat en aquests darrers anys a les nostres terres. Aquesta dinàmica afecta sens dubte totes les èpoques i tots els camps en els quals l'arqueologia pot aportar documents decisius per a la comprensió i la interpretació històrica de l'antiguitat.

I un dels aspectes potser més notables pels seus resultats és el de l'arqueologia de les ciutats romanes. La situació de bonança política i econòmica que hem viscut els darrers anys del segle XX, les noves lleis del patrimoni cultural, que tradueixen un augment

de la sensibilitat i l'estima per les restes del nostre passat, i les noves fornades d'arqueòlegs que les universitats han anat formant han permès el desenvolupament d'aquesta important activitat que anomenem *arqueologia urbana*.

La petja profunda que va deixar l'època romana en l'estructuració territorial dels nostres països fa que gairebé totes les capitals i bastants de les altres ciutats d'avui tinguin les seves arrels urbanes en aquells anys i comptin, per tant, amb un ric patrimoni arqueològic de l'època romana. Aquest patrimoni, que ja havia començat a ser valorat des del Renaixement, ha aflorat ara de manera espectacular i ens va proporcionant nombrosos elements i dades que enriqueixen amb ruïnes i peces carismàtiques els fonaments culturals d'aquestes ciutats i permeten aprofundir en la interpretació de la seva història remota.

Quan relacionem tota aquesta documentació arqueològica, ens fem ben conscients de la importància de la romanització com a motor d'una transformació molt profunda en tots els aspectes: no cal dir-ho, en l'ordre polític, social i cultural; però també en les formes i la ubicació de l'hàbitat, i en l'estructuració del territori.

L'envergadura d'aquesta transformació ens porta, però, gairebé obligadament, a fer-nos algunes preguntes prèvies. En primer lloc, sobre l'actitud i el paper dels indígenes ibèrics respecte a aquest procés que, si ens deixem portar per l'aparença de les dades arqueològiques, en va capgirar completament tot el món en poques dècades. Però també sobre la cronologia, l'origen i el paper de les noves entitats socials, entre les quals les ciutats van ser sens dubte les més transcendents.

La resposta a aquestes preguntes ha estat molt marcada en la nostra historiografia moderna per la visió romàntica de la qüestió, que percebia els pobles ibèrics autòctons essencialment com a resistents contra els imperialistes romans. I hi han influït també unes altres interpretacions encara més ideològiques i sovint oposades, com les defensades en les primeres dècades del segle XX per historiadors de primera fila de la talla de Menéndez Pidal i Sánchez Albornoz, o Bosch i Gimpera i Puig i Cadafalch, els uns veient la *Hispania* romana com la prefiguració de la moderna unitat

d'Espanya, els altres tendint a minimitzar la profunditat de la romanització i a veure perduracions de particularismes preromans en les fases altmedievales de la nostra història. Cal dir que totes dues tesis disposaven de bons arguments i que al seu moment la polèmica es va resoldre en taules. Però també cal remarcar que avui cap de les dues tesis no pot ser defensada, ni ningú, amb solvència, gosaria fer-ho, ja que la polèmica plantejada en aquells termes resulta ara anacrònica.

Tot plegat, però, ha deixat un rastre segurament al subconscient de força estudiosos que d'una manera o una altra apareix sovint quan es tracta d'historiar aquella època de transició. Es tendeix a simplificar encara les primeres fases d'aquell fenomen que anomenem *romanització*, bàsicament com un enfrontament entre els romans nousvinguts i els indígenes ibèrics. I això marca encara bastant, al meu entendre negativament, la nostra capacitat per a interpretar adequadament els primers passos de la romanització.

Jo crec, en canvi, que cal insistir en la necessitat de copsar i plantejar aquest fenomen tan significatiu de la nostra història com un procés molt més complex i molt més matisat. Fins i tot crec que hauríem de fer l'exercici d'interpretar-lo des de l'òptica oposada, especialment quan ens referim a Catalunya i al País Valencià. L'arqueologia ens dona molts motius per a fer-ho, però també la relectura atenta de les fonts escrites antigues ens pot proporcionar bons arguments. Pot ser útil que comencem per aquí: fent una petita incursió en aquestes fonts, sense ànim d'exhaustivitat ni amb pretensió de tancar el tema, sinó només d'obrir-lo per cridar l'atenció sobre aquesta problemàtica.

Quan el 218 aC les tropes romanes, comandades pels germans Escipió, van desembarcar a Empúries en el context de la Segona Guerra Púnica, ho van fer com a aliats dels emporitans i dels pobles ibèrics, almenys dels de la costa de Catalunya i del nord del País Valencià. No oblidem l'aliança de Roma i Sagunt i la resistència que aquesta ciutat havia oposat l'any anterior a les tropes cartagineses d'Anníbal, que va aniquilar-la després d'un setge aferrissat: un dels *casus belli* de l'enfrontament entre Roma i Cartago.

Per Polibi i Tit Livi sabem que el general romà Gneu Cor-

neli Escipió, en la seva marxa des d'Empúries cap a l'Ebre, va reunir amb facilitat nombrosos aliats entre els pobles ibèrics de la costa, en part renovant aliances anteriors, en part fent-ne de noves i estenent aquestes també al pobles de l'interior.

Sembla clar que, a causa de la confrontació entre Roma i Cartago, el desenllaç de la qual havia de marcar decisivament la història de la Mediterrània, els pobles ibers des de Sagunt, almenys, fins a Empúries estaven alineats al costat del bàndol romà. Podem remarcar també, tal com ens mostra l'arqueologia, la intensa relació comercial que aquests pobles des de feia unes quantes dècades mantenien amb la península italiana, relació hereva de la vella activitat comercial dels grecs, que des de les colònies d'origen foccu de Marsella i Empúries seguien controlant-la en bona part, ara dins l'òrbita política de la república romana.

En realitat, però, és evident que el que ha donat més arguments a la nostra historiografia per a afirmar-se en la tesi de la bel·licositat intrínseca dels pobles indígenes contra els romans és el relat que les fonts antigues ens han llegat de la rebel·lió dels hispans a partir del 197 aC, i sobretot de la campanya subsegüent del cònsol de Roma Marc Porci Cató, que el 195 aC va ser enviat a la península per a sufocar-la.

Aquesta rebel·lió s'havia esdevingut no gaires anys després de l'expulsió definitiva dels cartaginesos de la península Ibèrica el 205 aC i ha estat interpretada com una reacció contra la permanència dels exèrcits romans, que començaven a organitzar i explotar els nous territoris com a noves províncies incorporades a la república romana. Molt probablement, aquesta interpretació és ben vàlida per a la zona de l'Andalusia actual i per a tot el sud-est de la península: és a dir, les zones que havien estat directament sota el domini cartaginès i havien proporcionat el punt de partida i el suport bàsic de l'expedició d'Anníbal contra Itàlia. En aquells territoris probablement els romans continuaven i potser aprofundien l'explotació intensiva que hi havien iniciat els bàrquides. Tit Livi és molt explícit quan diu que la gran rebel·lió del 197 aC va esclatar a la *Hispania Ulterior*, malgrat que els combats s'estenguessin aviat també cap a la *Citerior*.

La campanya de Cató, que al meu entendre necessita encara ser aprofundida en el seu estudi interpretatiu tenint en compte totes les dades disponibles, també les arqueològiques —avui ja força nombroses—, va tenir, però, el seu escenari inicial i, de fet, principal a la zona de la Catalunya actual. La batalla decisiva sembla que va tenir lloc prop d'Empúries, on el cònsol va derrotar un exèrcit d'hispanos que les fonts xifren en quaranta mil homes i que s'havien reunit, ens diu Apità, vinguts de totes bandes. Les fonts no ens precisen més la procedència d'aquests hispanos, però no pot descartar-se que una bona part vinguéss del sud i també de la Celtibèria. Els celibers ja havien estat utilitzats pels cartaginesos en els seus exèrcits i els trobarem també, segons Tit Livi, al costat dels turdetans en els episodis que al cap de poc, malgrat la batalla d'Empúries, perpetuaran encara la rebel·lió al sud de la península.

A Catalunya després d'aquella batalla va persistir un sol focus conflictiu a la zona muntanyenca dels bergistans, que va obligar Cató a portar a terme repetides intervencions i a la presa de diverses mesures, que probablement són una mica inflades per les fonts antigues, que sembla que s'inspiren en els discursos autojustificatius del mateix Cató.

Lluny de Catalunya, però, al sud de la península, a la Turdetània, la rebel·lió continuava. Els dos pretors, el de la *Uterior*, Ap. Claudi Neró, i el de la *Citerior* i ajudant del cònsol Cató, P. Manli, havien ja unit els seus dos exèrcits per plantar cara a una guerra que es preveia llarga i difícil contra els turdetans i els túrduls, que havien aconseguit enrolar deu mil mercenaris celibers. Aquest fet ens dona sens dubte la mesura de la capacitat econòmica i organitzativa de les ciutats de la conca del Guadalquivir i ens pot ajudar a entendre per què una rebel·lió iniciada en aquelles terres s'havia pogut estendre tan de pressa fins a Empúries.

Donada la situació preocupant de la *Hispania Uterior*, Cató, cridat per un missatge del seu pretor, P. Manli, va portar també les seves legions cap a la Turdetània passant segurament pel País Valencià i per Cartagena. Però aquella guerra no podia resoldre's amb facilitat ni amb pressa. Cató, que tenia a prop la fi del seu mandat, va deixar el seu exèrcit al pretor i va emprendre el

caní de tornada cap a Catalunya amb una guarnició reduïda de set cohorts. Aquesta vegada va seguir el caní del centre peninsular travessant la Celtibèria.

Arribat a Catalunya amb aquesta tropa tan petita, va tornar a trobar revoltats alguns pobles de l'interior: els lacetans i els bergistans, i novament hagué d'intervenir per a aconseguir la pacificació. En realitat, però, del relat de les fonts pot deduir-se que aquesta darrera acció de Cató a Catalunya fou una labor de policia demanada pels mateixos pobles aliats dels romans, entre els quals segurament hi havia els ilergetes, contra els muntanyencs que en devastaven els camps amb incursions salvatges i sobtades. Tít Livi escriu literalment que els joves dels pobles autòctons aliats, irritats amb raó, es van sumar a les forces de Cató per plantar-los cara.

Així, doncs, al meu entendre no sembla que del relat de la campanya de Cató conservat a les fonts calgui deduir-ne necessàriament un canvi significatiu respecte a la relació propera, amistosa i, de fet, aliada que es donava en el moment inicial de la Segona Guerra Púnica entre els romans i la majoria de pobles ibers de Catalunya i de bona part del País Valencià. Una lectura curosa que permeti destriar la línia general dels esdeveniments de les anècdotes i dels detalls ens mostra aquests pobles més aviat com a aliats que no pas com a enemics de Cató, a excepció de bergistans i lacetans, i encara aquests amb matisos. Pel que fa a les anècdotes i els detalls, com, per exemple, l'afirmació d'haver fet destruir totes les fortificacions dels assentaments indígenes en un sol dia, cal tenir en compte que molt probablement aquelles accions van ser amplificades i magnificades pel mateix Cató, i després reproduïdes per les fonts posteriors que s'inspiraven en els seus discursos i escrits, per tal de justificar la celebració del seu triomf en tornar a Roma al final del seu consolat.

No cal dir que aquesta manera d'interpretar la campanya de Cató i la visió que se'n deriva respecte de l'ambient històric dels primers anys de la romanització resulten un xic heterodoxes pel que fa a la interpretació tradicional, encara majoritària especialment entre els estudiosos del món ibèric.

Jo crec, però, que aquesta matisació és imprescindible per a entendre bé l'atmosfera que viurà el nostre territori durant el segle II aC i els canvis accelerats que la nova situació provocarà en l'estructura de l'hàbitat. El senyor Miquel Tarradell segurament l'encertava de ple quan el 1978 escrivia que, «més que no pas guerres i les imposicions dels romans, el procés que provoca l'abandó dels poblats fou la transformació del país: la pau, la fi de les guerres tribals, la inutilitat de viure en llocs incòmodes, sense aigua, lluny dels camps que els pagesos treballaven i enfora de les rutes de comunicació. Per això sovint trobem poblats, que foren abandonats d'una manera lenta, sense cap indici de lluites bèl·liques, ni de foc».

És ben cert que aquesta atmosfera en els territoris de Catalunya i el País Valencià era ben diferent del clima de guerres endèmiques que va viure durant bastant de temps bona part de la resta de la península Ibèrica, i comprendre-la bé és per a nosaltres quelcom realment necessari per a emmarcar adequadament el context en què va aparèixer aquell fenomen que anomenem *ciutats romanes*.

Per analitzar-ne sintèticament els orígens, podem centrar l'atenció en primer lloc a Catalunya i en el capteniment que va tenir aquí la república romana durant el seu primer segle de presència, especialment pel que fa a l'aspecte urbà, que és el que ara aquí ens interessa.

La primera constatació que cal fer és que en tot aquest període, fins al final del segle II aC, només hi tenim una única ciutat de fundació romana: *Tarraco* (Tàrragona). «Scipionum opus» segons Plini el Vell. Avui, per nosaltres, aquest qualificatiu de Plini pren força versimilitud, ja que els orígens de *Tarraco* es remunten a l'inici de la Segona Guerra Púnica, quan Gneu Corneli Escipió, al final de l'estiu del 218 aC, després d'haver vençut en una primera batalla els púnics, va instal·lar ja una petita guarnició a *Tarraco*. L'any següent, el 217, segons Tít Livi, el seu germà Publi Corneli Escipió va desembarcar a *Tarraco* amb un contingent de tropes de reforç: trenta naus llargues i força provisions. Així, doncs, els romans establerts a *Tarraco* van anar convertint aquest emplaçament en una fortalesa i en una important base d'operacions, de la qual no perderen el control durant el conflicte i que, acabat

aquest, s'havia de constituir en el primer assentament urbà pròpiament romà a les nostres terres.

No tenim gaires dades concretes sobre les característiques d'aquell primer establiment, però l'arqueologia mostra que la primera muralla de *Tarraco*, amb la seva imponent aparença ciclòpia, es devia començar a construir en aquell moment.

També l'arqueologia, des del final dels anys setanta, ha anat aportant dades que proven la presència a la part baixa de Tarragona d'un assentament preromà, situat sobre una petita elevació prop del mar i de la desembocadura del riu Francolí. Els orígens d'aquest poblat es remunten a la primera meitat del segle V aC, i les seves restes dels segles V i IV aC són ben eloqüents. Per al segle III les dades són més desiguals, però sembla que cal deduir-ne la continuïtat i, per tant, que el primer establiment romà s'hauria situat al costat d'aquest hàbitat preexistent. És més problemàtic, en canvi, amb les dades arqueològiques disponibles, esbrinar el paper que va tenir aquest nucli indígena en el desenvolupament de la part baixa de la ciutat romana i la seva relació amb les ampliacions successives de les fortificacions romanes.

Els estudis de la muralla, sens dubte l'element arqueològic més característic i emblemàtic dels primers moments de la *Tarraco* romana, que van rebre un impuls considerable amb els treballs de Th. Hauschild, ens permeten aproximar-nos a l'evolució durant el segle II aC d'aquell nucli establert a la part alta de la topografia tarragonina. Hi tenim un primer recinte relativament reduït però molt ben fortificat, amb una muralla ciclòpia de més de 6 m d'alçada i amb torres potents de planta quadrada, tres de les quals s'han conservat fins avui: la torre de l'Arquebisbe, la torre del Cabiscol i la torre de Sant Magí o de Minerva, anomenada així per la decoració d'una de les seves façanes, presidida pel relleu escultòric amb la representació de la dita deessa. Aquesta fortificació va ser remodelada i el recinte ampliat considerablement en una data que els estudis més recents tendeixen a situar entre els anys 150 i 125 aC i que, malgrat els dubtes interpretatius no totalment resolt, es posa en relació també amb el moment en què es va establir la trama ortogonal que va marcar la primera empremta urbanística.

De fet, el paper de *Tarraco* al llarg del segle II aC com a nucli romà d'elevat valor estratègic, tant des del punt de vista militar com des del polític, i també pel desenvolupament del seu port, degué generar molt aviat una dinàmica expansiva que ajuda a explicar les raons d'aquella ràpida evolució i l'engrandiment del seu recinte fortificat. L'establiment inicial, eminentment militar, es transformava així, ja molt aviat, en una ciutat pròpiament dita.

L'altra ciutat del segle II aC en el territori de la Catalunya actual que ens il·lustra bé sobre la situació d'aquest moment és *Emporion*. La vella colònia grega fundada pels focens en el segle VI aC va ser en el decurs de la guerra púnica aliada fidel de Roma i cap de pont del desembarcament de les primeres tropes romanes a la península. Acabada la guerra, va viure un dels moments més brillants i pròsperes de la seva història, i aleshores és quan va desenvolupar els aspectes més monumentals que avui ofereix l'arqueologia.

De mitjan segle II aC sembla que cal datar un conjunt d'importants actuacions urbanístiques que van contribuir notablement a modernitzar la vella Neàpolis. Destaquem la remodelació urbanística de l'àrea central, on aleshores, després d'enderrocar construccions preexistents, s'aixecà una gran plaça porticada: l'àgora, de planta rectangular de 52 m per 40 m, presidida pel gran edifici de l'*stoá*, que ocupava tot el costat nord i estava dedicat a activitats comercials.

Una altra remodelació d'envergadura datable del mateix segle va ser la construcció de la muralla meridional de la Neàpolis, amb les seves tres torres monumentals que la fortificaven. Aquesta remodelació va comportar que s'amortitzessin les torres i la muralla que des del segle IV aC havien fortificat i marcat el límit meridional de la Neàpolis, que ara s'ampliava 25 m cap al sud.

Tota aquesta activitat urbanística evidència palpablement la prosperitat que la ciutat grega va viure durant aquells anys, i és també el millor exponent per a exemplificar l'ambient marcat pel tarannà de deixar fer que a Catalunya degué presidir les relacions de l'autoritat romana amb els centres preexistents.

Roma durant el segle II aC va assegurar el seu domini militar, polític i fiscal des de la plaça forta de *Tarraco* i segurament

també mitjançant l'establiment de guarnicions en *praesidia* i *castella* convenientment situats en posicions estratègiques; però no consta, com ja hem dit abans, cap més iniciativa de colonització urbana romana. A grans trets, molts dels poblats indígenes preromans degueren tenir continuïtat en la nova situació política i evolucionaren influenciats també per aquesta.

Un moment decisiu per al sorgiment de noves ciutats en el territori de Catalunya sembla que cal situar-lo cap a l'any 100 aC. L'arqueologia, malgrat que debat encara problemes de precisió cronològica, permet entreveure com van néixer algunes ciutats que, probablement, eren fruit d'un programa de fundacions urbanes ben concebut i planificat que pretenia instal·lar places fortes amb una clara finalitat estratègica i, a la vegada, portar a terme una conscient colonització agrària del territori.

Baetulo (Badalona), *Iluo* (Mataró), *Iesso* (Guissona), *Aeso* (Isona) i la ciutat romana d'Empúries són els exemples més clars de la intensa activitat urbanitzadora que desplegaren els romans en aquell moment. El canvi important que això pressuposava respecte a la política que havien mantingut fins aleshores s'explica en el marc de la profunda crisi social i política que sacsejava la república romana i les dures guerres que va haver de viure durant aquells anys: la guerra de Jugurta al nord de l'Àfrica i la guerra cimbria contra la invasió de pobles nòrdics (cimbrs, teutons, helvètics), que va afectar greument les terres d'*Hispania* i que va amenaçar la mateixa península italiana.

Per analitzar el model urbanístic que es va utilitzar per a donar forma a aquestes fundacions, podem fixar l'atenció, en primer lloc, en la ciutat romana d'Empúries —establerta a ponent de la Neàpolis grega—, ja que és aquesta la que proporciona l'exemple més eloqüent. La ciutat s'estén a l'interior d'un recinte emmurallat de perímetre rectangular molt allargat: 700 m per 300 m. La muralla encerclava una superfície de gairebé 21 ha que s'organitzava partint d'una retícula rigorosament ortogonal que formava illes allargades de 2 per 1 *actus* (70,96 m per 35,48 m); per tant, s'hi havia emprat la modulació característica de les fundacions colonials romanes. Cal remarcar, en canvi, la presència d'un element molt atípic

de la topografia arqueològica de la ciutat: una muralla en direcció E-O que dividia el recinte en dues parts d'extensió desigual: la meridional, d'unes 14 ha, i la septentrional, d'unes 7 ha. Aquest mur, que en un moment posterior de l'evolució de la ciutat va ser enderrocat, almenys en una part, ha tingut diverses interpretacions: la primera el considerava com el límit nord en el moment inicial de la ciutat, la qual després s'hauria ampliat allargant el rectangle cap al nord. O bé hi ha la interpretació que veu el nucli fundacional com una ciutat doble i, relacionant-la amb una citació de Tit Livi, apunta la hipòtesi d'un assentament diferenciat de romans al sud i d'indígenes al nord, separats per aquesta muralla. Caldrà esperar que s'aprofundeixi en l'estudi arqueològic i en la problemàtica cronològica d'aquest element abans d'arribar a una conclusió més definitiva.

El centre neuràlgic de la ciutat se situava en el fòrum, una plaça pública quadrangular que ocupava la superfície de dues illes i que era presidida per un temple —dedicat segurament a la tríada capitolina—, situat en posició axial respecte al fòrum. Entre la plaça i el temple hi ha un carrer transversal en direcció E-O, que devia correspondre al *decumanus* màxim de la ciutat. El *cardo* màxim, que devia coincidir amb l'eix del temple i del fòrum, comunicava directament aquest amb la porta sud de la muralla.

La ubicació del fòrum en posició central respecte a la part meridional de la ciutat concorda també molt bé amb la situació típica d'aquests espais en la urbanística romana de l'època i evidencia encara més la significació rellevant d'aquella muralla transversal, sigui quina sigui la interpretació que calgui fer-ne.

A *Baetulo*, al litoral de la Laietània, l'arqueologia, encara que amb menys precisió que a Empúries, ha permès també establir una hipòtesi aproximada del que degué ser l'esquema urbanístic fundacional, el qual presenta un recinte emmurallat de planta rectangular que fa 413 m per 261 m: és a dir, de proporcions molt semblants a les de la part meridional de la ciutat d'Empúries, però una mica més reduïdes: la superfície interior devia ser aquí d'unes 11 ha. Les restes conservades indiquen amb claredat que tant les construccions com la xarxa de carrers tenen una distribució ortogonal que dibuixa set illes en amplada per nou en llargada.

Pel que fa a *Iluro*, l'altre *oppidum* de la Laietània litoral, tenim novetats recents: una monografia publicada pel Museu de Martaró ha estudiat exhaustivament les intervencions arqueològiques portades a terme aquests darrers anys al *cardo* màxim i ha proposat una restitució de l'ordenació urbanística global de la ciutat. Sembla clar que s'hi confirma la presència d'un esquema fundacional ortogonal amb una modulació que utilitza la mesura d'un *actus*, i un recinte rectangular que devia englobar una superfície de poc més de 6,5 ha i que devia ser, per tant, la de dimensions més reduïdes.

Per a *Iesso* i *Aeso* —ciutats romanes de l'interior, de les quals fins fa poc es tenien molt poques dades—, l'arqueologia ha començat a donar indicacions valuoses sobre la seva configuració, i se'n pot deduir també una disposició regular i ortogonal de la xarxa d'illes i de carrers; però, en canvi, els seus recintes emmurallats tenen la planta en forma de polígon irregular. Per a *Iesso*, malgrat la dificultat d'establir amb precisió els límits de la banda de llevant, sembla que l'extensió de la ciutat es devia apropar a 18 ha. A totes dues ciutats, una novetat arqueològica recent és l'excavació i l'estudi de parts significatives de les seves muralles: a Isona se n'ha identificat i restaurat un tram de gairebé 60 m, i a Guissona es va excavar l'espectacular fortificació de la porta nord, amb la muralla i la torre de defensa que la flanquejava. L'arqueologia ens indica clarament que aquestes fortificacions es daten del moment fundacional i la seva potència ens remarca el valor estratègic d'aquests centres.

Totes aquestes ciutats són, doncs, una clara mostra de la important activitat urbanitzadora portada a terme al principi del segle I aC i de com aquesta es va fer seguint les pautes pròpies dels models colonials romans, encara que aquests nuclis urbans no assolissin formalment la categoria jurídica de colònia.

La situació topogràfica de la ciutat romana d'Empúries, que no se sobreposa a la ciutat grega de la Neàpolis, sinó que s'hi estableix al costat, es repeteix en certa manera a *Baetulo* i a *Iluro*, ciutats de nova planta que se situen al costat del mar, però no pas a gaire distància dels poblats ibèrics encastellats (el Turó d'en Boscà a Badalona, o Burriac a Cabrera de Mar), els quals durant un quant temps havien de continuar paral·lelament la seva pròpia

evolució. Les tres ciutats eren, sens dubte, petits *oppida* que fortificaven la costa, se situaven sobre la via que resseguia el litoral i tenien un valor estratègic que es concretava en el seu caràcter, que inicialment degué ser força militaritzat. Això n'explica bé les dimensions reduïdes: els primers habitants devien ser uns quants ciutadans romans, segurament veterans de l'exèrcit, que van ser instal·lats en aquestes terres arran de la conjuntura històrica que hauria aconsellat posar en marxa aquest programa de fundacions.

Iesso, en canvi —que, tal com hem apuntat, era una ciutat més extensa malgrat estar situada a l'interior—, i segurament també *Aeso* és probable que tinguessin ja d'entrada un paper una mica diferent. D'una banda, les seves muralles constituïen un reforç estratègic del país; però, de l'altra, entre les seves funcions potser es buscava prioritàriament fixar una estructuració determinada del territori i establir-hi, a més d'alguns ciutadans romans, llatins o itàlics més o menys nombrosos, també les elits dels pobles indígenes de la zona per tal d'articular una comunitat política que, des del nou nucli urbà, havia d'englobar tendencialment un territori ampli i els seus habitants.

Pel que fa a unes altres ciutats romanes ben documentades per les fonts d'època imperial, com són, per exemple, els casos d'*Ilerda* (Lleida), *Gerunda* (Girona), *Dertosa* (Tortosa), *Auso* (Vic) o *Julia Lívica* (Llívia), tenim menys informació sobre els seus orígens. *Ilerda*, on l'arqueologia va fent ara progressos sorprenents, degué ser fruit de l'evolució de l'antic assentament preromà d'*Illirta*, probablement amb una transformació urbanística important al principi del segle 1 aC. *Gerunda* és segurament una fundació de la primera meitat del segle 1 aC, ja que el seu notable recinte enmurallat es remunta a aquells anys. En qualsevol cas, sembla que totes ja devien existir en el moment de la fundació de *Barcino* (Barcelona).

És a dir, quant al territori de la Catalunya actual, la fundació de *Barcino* al final del segle 1 aC, portada a terme per August en el marc de la reorganització administrativa de les províncies d'*Hispania*, va venir a culminar, de fet, la seva estructuració urbana, que s'havia iniciat bastants decennis abans.

A *Barcino*, un dels elements arqueològics més destacats del moment inicial és sens dubte la muralla, que tenia un perímetre rectangular amb els angles aixamfranats i que delimitava la planta de la colònia amb una superfície total de 10,4 ha. La seva disposició urbanística, marcada per l'ortogonalitat rigorosa de la xarxa de carrers, respon tipològicament als models utilitzats a les colònies de l'època d'August. Però, malgrat això, *Barcino* és una colònia augustiana molt peculiar, ja que la seva extensió està molt per sota del que era normal a la majoria, i això contrasta, a més, amb la grandària i amb la magnificència dels seus edificis públics. Sembla que cal interpretar que la nova fundació responia a la finalitat de regular administrativament, en el marc jurídic colonial, els nombrosos ciutadans romans ja establerts des de feia anys en aquelles fundacions més antigues de la Laietània —més que no pas a la voluntat d'establir un grup considerable de colons. *Barcino* es devia concebre, doncs, per a desenvolupar-hi les funcions de centre religiós, polític i administratiu d'una colònia, el territori de la qual devia englobar inicialment aquells nuclis urbans preexistents com *Baetulo* i *Iluro*.

També al País Valencià l'arqueologia de les ciutats romanes ha fet progressos importants els darrers anys, en alguns casos ben espectaculars: i, malgrat que, igual que a Catalunya, encara hi ha aspectes foscos i difícils d'interpretar ara com ara, podem intentar comparar sucintament l'evolució dels dos territoris i desgranar alguns comentaris sobre les ciutats més importants seguint l'excel·lent bibliografia que els arqueòlegs valencians han produït aquests darrers anys.

Avancem d'entrada que aquí, al País Valencià, sembla clar que hi pesen més les continuïtats. I jo hi afegiria d'antuvi una probable hipòtesi interpretativa: aquí l'estructuració urbana era ja més madura en el moment inicial de la romanització, i la nova situació hauria comportat el desenvolupament selectiu dels assentaments preexistents i la seva jerarquització.

Saguntum (Sagunt) és un exemple clar d'aquesta continuïtat, malgrat la seva destrucció el 218 aC per Anníbal, ja que la reconstrucció va ser començada de seguida pel mateix Publi Corneli Escipió. Per això podem afirmar que la Sagunt romana és la per-

vivència i la continuació de la ibèrica. En certa manera, Sagunt, aliada de Roma, es pot posar en paral·lel amb *Emporion* malgrat la sort diferent que van tenir ambdós nuclis a l'inici de la Segona Guerra Púnica. Va ser ciutat federada, segons Ciceró: Plini la qualifica d'«*oppidum civium Romanorum*» i va tenir la categoria de *municipium* des de l'època d'August.

Les excavacions i els estudis dirigits per Carmen Aranegui han deixat clar, també des de la vessant de l'arqueologia, el tracte privilegiat que Sagunt degué tenir dels romans des d'un primer moment. Ja al principi del segle II aC s'amplia el recinte fortificat respecte al que havia estat l'antic assentament ibèric situat sobre el tossal del Castell. Molt significativa ha estat la troballa, al costat del lloc on en època d'August es construeix el fòrum monumental, d'un conjunt constructiu presidit per un temple de cel·la tripartida de tipus itàlic que cal datar entre el 175 i el 150 aC. Aquest temple és una mostra clara de la intervenció romana directa a Sagunt i la introducció d'elements religiosos propis ens indica clarament la precocitat de la romanització d'aquesta ciutat d'origen indígena, en la línia de relació indígenes-romans que apuntàvem abans.

Un cas a part i ben diferenciat el tenim a la capital actual, València, on les excavacions dels darrers anys han donat resultats molt notables per al coneixement de l'antiga *Valentia*. Crec que pot afirmar-se que és un dels jaciments urbans romans de la península Ibèrica que avui desperten més interès.

Gràcies a la monografia d'Albert Ribera *La fundació de València*, l'origen d'aquesta ciutat ha quedat il·luminat de manera exemplar. Som davant de l'única ciutat romana del País Valencià creada *ex novo*. Va ser fundada, si seguim la controvertida referència de Tit Livi, pel cònsol *Iunius Brutus* l'any 138 aC, al final de la guerra lusitana contra Viriat, segurament per a assentar-hi colons de procedència itàlica, probablement militars.

L'arqueologia ha documentat, en efecte, l'ocupació en aquestes dates de l'antiga illa fluvial prop de la desembocadura del Túria. L'excavació estratigràfica, sobretot al solar de l'Almoïna, ha permès observar molt bé l'evolució inicial d'aquell assentament, que en un primer moment devia ser força precari, però que ràpi-

dament va evolucionar. Els primers habitatges, molt fràgils i segurament provisionals, van ser substituïts aviat per construccions més sòlides i de seguida s'hi va plasmar el desenvolupament d'un urbanisme ortogonal.

La monumentalització de la zona central de la ciutat, l'element arqueològic més rellevant de la qual trobat fins ara són les termes públiques construïdes probablement ja al final del segle II aC al mateix solar de l'Almoïna, va constituir la culminació de tot aquell procés urbanitzador.

Valentia, convertida en plaça forta dels exèrcits sertorians, va ser assetjada i destruïda per Pompeu l'any 75 aC en el curs d'aquella guerra civil romana que va tenir el seu escenari principal a *Hispania*. L'arqueologia ha documentat també molt bé a l'Almoïna aquest episodi amb la troballa d'un conjunt extraordinari que testimonia la destrucció violenta de la ciutat i dels seus defensors. Aquests esdeveniments van anorrear la vida urbana a *Valentia*, que, de fet, sembla que no es va tornar a reactivar fins en l'època d'August.

També a *Lucentum* (Tossal de Manises, Alacant) els progressos arqueològics han estat molt importants i avui el jaciment és un esplèndid parc arqueològic visitable. La monografia de M. Olcina i R. Pérez documenta amb claredat la continuïtat, almenys pel que fa a la topografia, de l'assentament. El seu origen es remunta al final del segle V o a l'inici del segle IV aC, tal com mostra l'arqueologia, que, a més, permet afirmar que aquest poblat ibèric va tenir una transformació radical durant el darrer quart del segle III aC, moment en què es va dotar d'una fortificació potent que, malgrat no tenir-ne la seguretat, és probable que fos fruit d'una iniciativa púnica. Per al segle II aC no queden gaire clars encara el paper que va tenir aquest assentament ni la importància del seu poblament, que en tot cas, però, sembla que va persistir.

Les dimensions reduïdes de l'assentament i la seva situació dalt d'un turó li donaven les condicions adequades com a plaça forta, i això explicaria que les seves fortificacions fossin refetes o reforçades encara dues vegades més, l'una al final del segle II aC i l'altra en la primera meitat del segle I aC, segurament per a plantar cara a la problemàtica bèl·lica que, com hem vist, van viure les

nostres terres en aquells anys. Queda el dubte, com ha assenyalat recentment Manuel Olcina, de si aquesta activitat de reforçament fet a entorn del 100 aC cal interpretar-la en realitat com una refundació urbana de l'assentament. Si fos així, resultaria que es podria posar en paral·lel amb els centres urbans fundats a Catalunya en el mateix moment. Aquesta hipòtesi és sens dubte molt suggestiva i serà molt interessant veure si els avenços de l'arqueologia del jaciment ens permetran de confirmar-la. En qualsevol cas, però, caldrà encara intentar interpretar adequadament el valor i el significat de la continuïtat en el lloc.

A partir de l'època d'August la ciutat va viure un desenvolupament urbanístic i arquitectònic considerable amb la construcció de diversa obra pública: el fòrum, dos edificis termals, la xarxa de clavegueram i les reformes a la porta oriental de la muralla, però no sembla pas que creixés més en grandària, ja que es va mantenir amb la seva extensió modesta d'unes 3 ha.

A *Illici* (Elx) és probable que ens trobem davant un altre centre urbà on la continuïtat i la refundació s'imbriquen d'una manera que intuïm paradigmàtica, encara que no tinguem dades arqueològiques que ens permetin documentar-la clarament i comprensiva.

En efecte, l'Alcúdia d'Elx és un jaciment excepcional on la continuïtat sembla, en principi, clara des del bronze final fins a l'època islàmica. Però, amb Cèsar o August, *Illici* va assolir la categoria de colònia, i això va comportar una *deductio* o assentament a la ciutat de gent nova, ciutadans romans, que a més rebien terres en el fèrtil territori de la ciutat. A la placa de bronze trobada recentment al fòrum d'*Illici*, amb la transcripció d'un fragment del cadastre de la centuriació del territori de la colònia, hi tenim detallada la procedència variada d'alguns d'aquests ciutadans romans: *Praenest*, ciutat del Laci prop de Roma; *Vibo Valentia*, del sud d'Itàlia; *Malaca*, *Corduba*, *Ulia*, *Aurelia Carissia*, ciutat de la Bètica; *Icosium*, del nord d'Àfrica, i les Balears.

Com es va esdevenir aquesta *deductio* colonial i com va afectar la continuïtat de la ciutat, tant pel que fa a la seva població com a la seva conformació material, són aspectes que l'arqueologia

haurà d'aclarir en els anys propers. R. Ramos Fernández, bon coneixedor de l'arqueologia de l'Alcúdia, apuntava ja fa uns quants anys que la trama urbana de la ciutat romana d'*Illici* segueix el mateix traçat que l'assentament ibèric i que les cases d'època romana imperial es van aixecar en general directament sobre els murs de les estructures anteriors. És possible que sigui així malgrat que no deixa de sorprendre; però, en qualsevol cas, caldrà en el futur documentar arqueològicament aquests processos amb més detall.

No ens detindrem aquí en unes altres ciutats romanes del País Valencià com *Dianium* (Dénia), *Saetabi* (Xàtiva), *Edeta* (Llíria), o la de nom inconnegut ubicada segurament sota l'actual Vila Joiosa, que compten també amb importants dades arqueològiques documentades de manera desigual, però que en línies generals ens refermen en el panorama esbossat.

Per acabar, deixeu-me tornar al principi per remarcar com totes aquestes ciutats romanes de Catalunya i el País Valencià, amb els seus orígens diversos però madurades conjuntament a partir de l'organització augustiana, van conformar una xarxa urbana que estructurarà per primera vegada i amb gran coherència aquestes terres ara fa poc més de dos mil anys. Al mateix temps, aquest procés urbanitzador va contribuir a integrar a la cultura llatina tota la població indígena amb arrels a l'antiga cultura ibèrica. En definitiva, un procés integrador que va ser molt ràpid i segurament desitjat, volgut i buscat pels seus protagonistes.

La força integradora de la romanitat del final de la república i l'inici de l'Imperi degué ser formidable, i aquest fet, vàlid en línies generals per a tot l'occident europeu, aquí era, a més, molt afavorit per l'afinitat cultural prèvia dels pobles indígenes amb les poblacions de la costa italiana del mar Tirrè i per la presència segurament important i primerenca de colons de procedència italiana.

La civilització que en resultà no devia ser en el fons, ni conceptualment ni ideològicament, gaire diferent de la dels nostres pobles ibèrics, que s'integraven mitjançant l'Estat romà en aquell món de ciutats globalitzat que va ser l'orbe romà durant més de cinc segles i que, sens dubte, ha marcat de manera molt més profunda que no pensem a vegades la nostra història posterior com a poble.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- AQUILUE, X. [et al.]. *Tàrraco: Guia arqueològica*. Tarragona, 1991.
- ARANEGUI GASCÓ, C. «Datos para el conocimiento de Sagunto en el siglo II». A: *La ciudad y la comunidad cívica en Hispania*. Madrid, 1994, p. 139-146.
- *Els romans a les terres valencianes*. València, 1996.
- ARASA I GIL, E. «L'herència romana al País Valencià». *Afers*, núm. 40 (2001).
- AURA TORTOSA, J. E.; SEGURA MARTÍ, J. M. [ed.]. *Museu Arqueològic Municipal Camil Visedo Moltó, Alcoi: Catàleg*. Alcoi, 2000.
- CERDÀ, J. A. [et al.]. «El cado maximus de la ciutat romana d'Illuro (Hispania Tarraconensis)». *Laietania* [Mataró], núm. 10 (1977).
- CHAO, J. J.; MESA, J. E.; SERRANO, M. «Un nuevo bronce hallado en la Alcudia». A: *Ciudades privilegiadas en el Occidente romano*. Sevilla, 1999.
- GUTIÀRT I DURAN, J. «Arquitectura civil i urbanisme a Catalunya a l'època romana». A: *Art de Catalunya*. Vol. III. Barcelona, 1998, p. 24-67.
- HAUSCHILD, Th. *Arquitectura romana de Tàrragona*. Tarragona, 1983.
- JIMÉNEZ SÁLVADOR, J. L.; RIBERA I LACOMBA, A. [ed.]. *València y las primeras ciudades romanas de Hispania*. València, 2002.
- MAR, R.; RUIZ DE ARBUJO, J. *Ampúries romana: Historia, arquitectura y arqueología*. Sabadell, 1993.
- MARCEI, R.; SANMARTÍ, E. *Empúries*. Barcelona, 1989.
- MARTÍNEZ GÓZQUEZ, J. *La campanya de Catón en Hispania*. 2a ed. Barcelona, 1992.
- OLCINA DOMÉNECH, M.; PÉREZ JIMÉNEZ, R. *La ciudad iberorromana de Lucentum (el Tossal de Manises, Alicante): Introducción a la investigación del yacimiento arqueológico y su recuperación como espacio público*. Alacant, 1998.
- RIBERA, A. *La fundació de València*. València, 1998.
- RUIZ DE ARBUJO, J. [ed.]. *Tàrraco 99: Arqueologia d'una capital provincial romana*. Tarragona, 2000.
- TARRADELL, M. *Les ciutats romanes als Països Catalans*. Barcelona, 1978.

- *Los foros romanos de las provincias occidentales*. Madrid, 1987.
- *La casa urbana hispanorromana*. Saragossa, 1991. [Actes del Congrés de Saragossa, 1988]
- *La ciutat hispano-romana*. Tarragona, 1993.
- *La ciutat en el món romà*. Tarragona, 1994. 2 v. [Actes del XIV Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica, Tarragona, 1993]
- *Els ibers: prínceps d'Occident*. Barcelona, 1998.